

STEFAN DOMONKOS – SIMONOVITS ANDRÁS¹

NYUGDÍJREFORMOK A POSZTSZOCIALISTA EU TAGÁLLAMOKBAN 1989 ÓTA²

DOI: 10.18030/SOCIO.HU.2018.1.113

ABSZTRAKT

Cikkünk az EU11 országok nemzeti nyugdíjrendszereinek legfontosabb problémáit tekinti át. A rendszer-váltás után e nemzeteknek át kellett alakítaniuk időskori nyugdíjrendszerüket is. Közös és eltérő vonásokat hangsúlyozva, cikkünkben arra a következtetésre jutunk, hogy a tizenegy ország közül egyik sem találta még meg a tökéletes megoldást: egy olyan nyugdíjpolitikai eszközkombinációt, amely ötvözné a fenntarthatóságot a hatékonysággal és az elégségességgel. Sőt, a régió államai az idő haladtával sem javítottak eleget nyugdíjrendszerük működésén. A tanulmányban taglalt hibák egy része változatos formában és különféle körülmények között újra és újra megjelent. A nyugdíjrendszereket legfontosabb kvalitatív dimenzióik mentén értékelve, írásunk közös keretben világítja meg a leggyakoribb nyugdíjpolitikai hibákat.

Kulcsszavak: posztszocialista országok, nyugdíjreform, politikai fenntarthatóság, gazdasági fenntarthatóság

PENSION REFORMS IN POST-SOCIALIST EU MEMBER STATES

ABSTRACT

This paper surveys the most important conundrums of the pension policies among the EU11 countries. After the systemic changes following 1989, these nations had to transform their old-age pension systems. Emphasizing the commonalities and the differences, we reach the conclusion that none of the eleven countries have found the perfect solution: a pension policy mix which would combine sustainability and efficiency with adequacy. Some of the errors discussed in the study reappear from time to time in various forms and in various situations. By evaluating pension systems alongside the most important qualitative dimensions, our paper provides an analysis of the most ubiquitous pension policy errors in a common framework.

Keywords: post-socialist countries, pension reform, political sustainability, economic sustainability

1 *Stefan Domonkos:* Szlovák Tudományos Akadémia Közgazdaság-tudományi Intézete (IER-SAS). *Simonovits András:* MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet.

2 Ez a tanulmány az angol nyelvű Domonkos–Simonovits (2017) némileg átdolgozott változata. Szalai Júliát Simonovits András hosszú évek óta ismeri és tiszteli. Bár mindketten sokat foglalkoztunk nyugdíjrendszerekkel is, hozzáállásunk jelentősen eltért egymástól. Juli alulnézetből, Andris fölülnézetből közelített a kérdésekhez. Ez a tanulmány is a felülnézeti közelítés alkalmazza, ezért az illendőnél kevesebb lesz az átfedés. A tanulmány a Szlovák Köztársaság tudomány-és kutatási alapjának (APVV) támogatásában részesült az APVV-14-0787 projekt keretén belül. Köszönjük a szerkesztők és a névtelen lektorok értékes megjegyzéseit, amelyeket minél teljesebben igyekeztünk figyelembe venni.

NYUGDÍJREFORMOK A POSZTSZOCIALISTA EU TAGÁLLAMOKBAN 1989 ÓTA

BEVEZETÉS

1990 után a korábbi államszocialista blokk nemzetei, és ezek között az Európai Unió (EU) integrációt követő kelet-európai posztszocialista országok is, szembetalálták magukat a szükségszerű átalakítás nehéz feladatával: az államszocialista gazdaságot piacgazdasággá, a tekintélyelvű politikai rendszert a demokráciává kellett átszervezniük. Az ún. tervgazdaság torz szerkezetéhez illesztett nyugdíjrendszerüket is összhangba kellett hozni a piacgazdaság körülményeivel. eltérő gazdasági és politikai feltételeiktől függően az EU11 mindegyik országának újra kellett gondolnia nyugdíjpolitikáját.³ A régió tapasztalatai bizonyítják, hogy a politikacsinálók sokféle választ adhatnak a reformkihívásokra. Különböző EU11 országok különböző időpontokban vezettek be reformcsomagokat, a korábbi nyugdíjpolitikai megoldásoktól és a gazdasági-politikai feszültségekről függően. E tanulmány közös nyugdíjkeretben értékeli a legjobb és legrosszabb nyugdíjpolitikai döntéseket az EU11 országok elmúlt 25 éves reformjaira fókuszálva.

A(z egészségügyi és nyugdíj) társadalombiztosítás 19. századbeli bevezetése óta a ma EU11-nek nevezett országok zömének terve inkább a bismarcki, mintsem a beveridge-i filozófia felé hajlott (Inglot 2008). A járadék valamilyen formában a korábbi járuléktól függött, de e két változó közti kapcsolat erőssége gyengébb volt, mint amit egy járulékmeghatározott (DC) vagy pontrendszer követelne. Ez utóbbi esetén az életpálya során befizetett járulékok és a kifizetett járadékok szoros kapcsolatban állnak egymással. Bár az államszocialista gazdaságok nyugdíjrendszere mélyreható reformokat igényelt, volt egy tagadhatatlan előnyük: szemben számos nyugati nyugdíjsémával, az 1970-es évekre már átfogták az egész népességet.

Az első átmeneti évtizedben az EU11 politikusi és hazai szakértői nagymértékben külföldi, mindenképp a Világbank (WB) és a Nemzetközi Valutaalap (IMF), másodsorban a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) szakembereire támaszkodtak. Néhány kihívás, például a már megállapított nyugdíjak indexálása és a kezdőnyugdíjak valorizálása kezelhető volt e nemzetközi szervezetek tanácsainak megfogadásával. Az átmenet sajátos problémái, például az állami tulajdonban lévő vállalatok összeomlása jelentős kihívást jelentettek, és kezelésük sajátos megoldásokat igényelt. A jelen tanulmány értékeli azokat a nyugdíjpolitikai válaszokat, amelyek a korábbi államszocialista országok demokratikus kormányai a gazdasági átmenet és a küszöbönálló népességöregedés kihívásaira adtak. A posztszocialista nyugdíjreform-politika legnyilvánvalóbb kérdéseinek megvitatásán túl felhívjuk az Olvasó figyelmét a nyugdíjrendszerek szinte rejtett tervezési (dizájn) hibáira, amelyek még nem kaptak elegendő figyelmet a szakirodalomban.

³ Az EU11 országok abc-sorrendben: Bulgária, Csehország, Észtország, Horvátország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Románia, Szlovákia és Szlovénia.

Milyen ismérvek mentén értékeljük a nyugdíjrendszerek és a nyugdíjreformok minőségét (Barr–Diamond 2008)? A legtöbb szakértő egyetért abban, hogy egy nyugdíjrendszernek *elégésesnek* (adekvátnak) és gazdaságilag *fenntarthatónak* kell lennie. Ha nagy csoportok tagjai nem kapnak elégéses nyugdíjat, amely elfogadható időskori jövedelmet biztosít számukra, akkor a rendszer elégtelen. Ha a nyugdíjrendszer gazdaságilag fenntarthatatlan, akkor előbb vagy utóbb lényeges reformra szorul.

A nyugdíjrendszernek mind a nemzedékeken belül, mind a nemzedékek között *méltányosnak* kell lennie. A méltányosság nem feltétlenül jelenti azt, hogy a nyugdíjrendszernek biztosításmatematikailag méltányosnak (fair) kell lennie, mint amilyen a Svédországból másolt lengyel vagy a lett nem pénzügyi DC (rövidítve NDC).⁴ Azt várjuk, hogy egy nemzedéken belül méltányos rendszer logikusan eltér a biztosításmatematikai méltányosságtól, és újraelosztást hajt végre a jól fizettektől a rosszul fizettek felé, nem pedig fordítva. A nyugdíjrendszer nemzedékek között akkor méltányos, ha minden nemzedék relatív terhe azonos (Musgrave-szabály).

Egy jó nyugdíjrendszer vegyíti a *szolidaritás* és a *hatékonyság* elvét. A szolidaritás legalább minimális szociális segítyt követel azok számára is, akik nem fizettek elég hosszú ideig járulékot. A hatékonyság olyan szabályokat követel, amelyek a dolgozókat érdekeltté teszi abban, hogy dolgozzanak és rendesen fizessenek járulékot a teljes munkabérük után. A nyugdíjrendszeren belül a hatékonyság különösen fontos akkor, amikor az általános (normális) nyugdíjkorhatár gyorsan és jelentősen emelkedik, ahogyan ez a legtöbb EU11 országban végbe megy. Ha ugyanis az előrehozott nyugdíjba vonulás büntetése túl kicsi, akkor az általános korhatár emelése nem növeli a tényleges nyugdíjba vonulási életkort (a korcentrumot). Viszont ha a levonás túlzott, akkor a nyugdíjasok jelentős részét kitevő korhatár alatt visszavonulók szegénységbe zuhannak.

Utoljára, de nem utolsósorban, egy nyugdíjrendszernek *jól tervezettnek* kell lennie. Hüvelykujjszabályként a jól tervezettség azt jelenti, hogy a tb-rendszer a lehető *legegyszerűbb*, de nem túlzottan egyszerű. Például a nyugdíjak legegyszerűbb emelési szabálya az lenne, ha mindenki azonos összegű emelést kapna, függetlenül az előző évi nyugdíj nagyságától. Egy ilyen megoldás azonban nemcsak méltánytalan és politikailag érzékeny, hanem – mint a jelenlegi szlovák tapasztalat is mutatja – a különböző nyugdíjkorosztályok között előreláthatatlan egyenlőtlenségekhez vezet. Ezért a legtöbb országban a már megállapított nyugdíjak arányos indexálása és a korábbi keresetek valorizálása a főszabály.⁵ Hasonlóan, a nyugdíj megállapításánál figyelembe vett évek számát az utolsó néhány évre csökkentve egyszerűsödik a nyilvántartás, de egy ilyen megközelítés túlzottan egyszerűsít, és méltánytalanul kedvez azoknak, akiknek a keresete gyorsabban nő, mint az átlagé. Tehát az egyenlőség és a méltányosság ismervét kielégítendő, a kezdő nyugdíjaknak nemcsak a záróévek, hanem szimmetrikusan minden járulékfizetési évtől egyformán kell függnie. A régió nyugdíjrendszereit az Eurostat és az OECD adatait használva összehasonlítjuk. Ezekre az adatokra támaszkodva, cikkünk kiértékeli, hogy a nevezett EU11 országok nyugdíjreformjai milyen mértékben követték a józan nyugdíjpolitika alapelveit.

Szalai Júlia számos tanulmányában foglalkozott a jóléti állammal és azon belül a nyugdíjrendszerrel. Itt csak két tanulmányra utalunk: Szalai (1992) a társadalombiztosítás érdekviszonyairól adott történeti áttekin-

4 Némileg leegyszerűsítve, az NDC az éves nyugdíjat a nyugdíjazásig felhalmozott járuléktömeg és a nyugdíjazás után várható hátralévő élettartam hányadosaként azonosítja.

5 A valorizálás azt jelenti, hogy a több évtizedes foglalkoztatási pályán befizetett járulékokat, pontosabban az alapul szolgáló egyéni béreket a kezdőnyugdíjban a nyugdíjazás előtti éves népgazdasági bérszintre hozzák.

tést, Szalai (2006) pedig a magyar posztoszocialista jóléti államban létrejövő szegénységet és csapdákat elemezte. Szociológusi hozzáállásának megfelelően kiemelt figyelmet fordított az elégtelen forrású, decentralizált szegénytámogatásra. Ha elfogadjuk, hogy a tb-nyugdíjrendszer jelentős része csak kényszermegettakarítás, akkor érthető, hogy nála a nyugdíjrendszernek az egyéb területei, nevezetesen a munkanélküliséget tompító rokkantnyugdíjazás és a rászorultsági segélyek megbélyegző hatása szerepel. Ezek a dimenziók hiányoznak cikkünkéből. A cikk egyik lektora jogosan hívta föl figyelmünket további hiányzó dimenziókra: hogyan hat a nyugdíjrendszer a demográfiai folyamatokra, a munkapiacra, a jövedelmeken belül a járulékolt jövedelmek arányára, az éves és az életpálya jövedelem-újraelosztás különbségeire. Igyekeztünk elszakadni az EU-szakirodalom túlzottan diplomatikus megfogalmazásaitól, de ez nem mindig sikerült.

Részben helyhiány miatt alig foglalkozunk a térség leglátványosabban induló, de jelenleg megbicsakló nyugdíjreformjával: a kötelező magánnyugdíj-pillér bevezetésével. Itt csak két dolgot szögezünk le: a szerzők egyrészt nem osztják az ún. második pillér iránti lelkesedést, másrészt elhatárolják magukat a 2010 óta Magyarországon kormányzó párt privatizációellenes kurzusától (vö. Simonovits 2011).

A cikk hátralévő részének a szerkezete a következő. A 2. szakasz az EU11 országok nyugdíjrendszereinek elégségességét és fenntarthatóságát taglalja. A 3. szakasz a nemzedékeken belüli és a nemzedékek közti újraelosztást tekinti át. A 4. szakasz a szolidaritás és a hatékonyság ötvözését tanulmányozza, míg az 5. szakasz az EU11 országok nyugdíjtervezésének kevésbé látható kérdését vitatja meg. A 6. szakasz levonja a cikk következtetéseit.

2. ELÉGSÉGESSÉG ÉS FENNTARTHATÓSÁG

Az 1a. és 1b. táblázat az EU11-országok relatív medián időskori jövedelmeit és a nyugdíjszegénységét mutatja – az egyenértékes medián jövedelem 60 százalékát tekintve a szegénységi küszöbnek. Látni fogjuk, hogy néhány EU11 országban a relatív időskori jövedelem meglehetősen alacsony (például a balti köztársaságokban kb. a medián 70 százaléka). Ezzel ellentétben Lengyelországban, Magyarországon és Romániában az időskorú háztartások jövedelme egyes években meghaladja az aktív korú háztartások átlagát.

Néhány EU11 országban az időskori relatív jövedelem meglehetősen stabil volt. Például Szlovéniában 87 és 91 százalék között ingadozott a megfigyelt időszak egészében. Más országokban, nevezetesen Lettországon, Litvániában és Romániában a mutató viharos pályát követett. Mélyreható elemzésről lemondva, mind az extrém értékek, mind a vad ingadozások a nyugdíjpolitika súlyos hibáit jelezhetik. Bár az időskori szegénységi mutatók ingadozása kisebb, a nemzetközi különbségek azonban itt is nagyok. Csehországban és Szlovákiában a szegénységi hányad 10 százalék alatt van, miközben a minimalista balti államok, különösen Észtország és Lettország, képtelenek megbirkózni az időskori szegénységgel.

1. táblázat. Időskori relatív medián jövedelem és szegénységi hányad

1a. táblázat. Időskorú* háztartások jövedelme a dolgozókorú háztartások jövedelmének arányában

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
EU28					0,92	0,93	0,95	0,96	0,97
Bulgária	0,81	0,80	0,70	0,67	0,79	0,78	0,79	0,80	0,87
Csehország	0,84	0,84	0,81	0,81	0,84	0,85	0,87	0,88	0,87
Észtország	0,71	0,67	0,64	0,68	0,74	0,77	0,73	0,70	0,64
Horvátország					0,81	0,87	0,89	0,92	0,90
Magyarország	0,96	0,99	1,03	1,04	1,04	1,01	0,99	1,05	1,10
Lettország	0,67	0,66	0,58	0,60	0,79	0,87	0,81	0,79	0,75
Litvánia	0,76	0,71	0,72	0,75	0,95	0,92	0,80	0,81	0,79
Lengyelország	1,09	1,07	0,99	0,93	0,95	0,96	0,98	1,00	1,01
Románia		0,80	0,89	0,99	1,02	1,06	1,07	1,09	1,11
Szlovénia	0,87	0,89	0,88	0,88	0,89	0,88	0,89	0,89	0,91
Szlovákia	0,88	0,84	0,81	0,85	0,87	0,89	0,85	0,92	0,93

* A 60 éven felüliek mediánjövedelme a 15–59 éves csoportéban kifejezve.

1b. Időskori szegénységi hányad**

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
EU28					15,3	15,5	14,6	14,1	14,0
Bulgária			18,9	22,6	30,3	34,6	28,7	27,8	25,6
Csehország	5,4	4,9	6,7	7,1	6,4	6,5	6,1	5,6	6,5
Észtország	24,0	30,6	35,5	31,0	15,5	13,1	17,6	23,3	30,9
Horvátország					27,5	27,2	24,2	22,0	22,6
Magyarország	9,1	5,9	4,4	4,9	4,8	6,1	7,7	5,9	6,2
Lettország	30,7	34,1	47,2	43,5	18,3	10,9	14,8	17,6	25,7
Litvánia	20,7	26,7	28,9	23,7	12,0	11,7	19,5	20,3	19,9
Lengyelország	8,3	8,3	11,8	14,2	14,0	14,5	14,0	12,3	12,3
Románia		28,1	23,5	19,1	15,7	13,5	14,3	14,8	15,5
Szlovénia	18,3	17,7	19,1	18,2	18,8	19,1	17,3	17,8	15,9
Szlovákia	7,6	7,3	9,0	8,8	6,7	6,2	7,8	6,6	6,6

** A 60+ korcsoport százalékaként kifejezve.

Forrás: Eurostat [tespn060 és ilc_li02 series] 2016. február 19.

Az érme másik oldalát nézve, a fenntarthatóságot legjobban a nyugdíjkiadás/GDP-arány vagy a járulékulcs segítségével ítélnéljük meg legjobban. Általános elképzelés szerint a 15 százalék fölötti nyugdíjkiadás/GDP arány vagy a 25–30 százalék fölötti járulékulcs túl magas.⁶ A 2. táblázat a GDP-arányos időskori, rokkantsági és túlélői nyugdíjkiadásokat mutatja. Több EU11 ország jóval 10 százalék fölött költ a nyugdíjakra, de egyiküké sem éri el a 15 százalékot. Bátor következtetések kimondása előtt azonban meg kell jegyeznünk, hogy a kategória tartalma egyik évről a másikra változhat. Erre jó példa Magyarország, ahol 2011-ről 2012-re 10,8-ról 9,3 százalékra csökkent a mutató.⁷

6 A teljes járulék felbontása munkavállalói és munkáltatói járulékra még ezt a látszólag egyértelmű mutatót is módosítja. Az EU11 országokban a munkavállalói járulékulcs sokkal kisebb volt, mint a munkáltatói, ezért az összegük nagyinak tűnt a többi országhoz képest, ahol a két kulcs egyenlő volt. Például Lettorszában 0 és 20 százalék a két kulcs értéke. Ha a bruttó jövedelmet 10 százalékkal növelnénk, és 10–10 százalékra módosítanánk a két kulcsot, akkor az új járulékulcsok 10/1,1≈9,09 százalékra módosulnának, összegük pedig 18,18 százalékra csökkenne.

7 Rosszhiszemű változtatással 2011-ről 2012-re a magyar statisztikában a korhatár alatti rokkantnyugdíjasok megszűntek nyugdíjasok lenni, ameddig el nem érik az általános korhatárt; attól kezdve időskori nyugdíjasok lettek.

2. táblázat. Nyugdíjkiadások a GDP százalékában

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
EU28			11,3	12,3	12,3	12,3	12,5	
Bulgária	7,0	6,4	6,7	8,3	8,8	8,2	8,1	8,6
Csehország	7,7	7,6	7,8	8,7	8,8	9,2	9,4	9,3
Észtország	5,9	5,7	6,9	8,9	8,7	7,8	7,6	7,5
Horvátország			9,3	10,4	10,6	10,4	10,6	10,9
Magyarország	9,8	10,3	10,8	10,9	10,7	10,8	9,3	9,4
Lettország	5,7	4,9	5,7	8,3	10,1	8,7	8,3	8,2
Litvánia	6,3	6,5	7,3	9,5	8,4	7,6	7,6	7,2
Lengyelország	12,4	11,4	11,5	12,2	11,6	11,2	10,9	
Románia	6,0	6,4	7,5	9,2	9,3	9,1	8,7	8,3
Szlovénia	10,1	9,6	9,5	10,7	11,0	11,2	11,4	11,7
Szlovákia	7,2	7,1	7,0	8,3	8,2	8,1	8,3	8,5

Forrás: Eurostat [spr_exp_pens series], letöltve: 2016. február 19.

Sőt, a nyugdíjak eltérő adótartalma is torzíthatja a nemzetközi összehasonlítást. Romániában és Szlovéniában a nyugdíjak adóznak, Csehországban, Magyarországon és Szlovákiában nem. Remélve, hogy e problémák nem túl súlyosak, adataink azt mutatják, hogy a nyugdíjkiadás GDP hányadosa tartósan emelkedik a régióban, de elmarad az EU28 átlagától. Horvátországban, Lengyelországban és Szlovéniában a nyugdíjkiadások meghaladták a GDP 10 százalékát. Ezzel ellentétben más EU11 országok, különösen Észtország és Litvánia nyugdíjkiadása nagyon elmarad az európai átlagtól.

A 3. táblázat a nyugdíjkiadásokat az általános kormányzati kiadásokhoz viszonyítja országonként és évenként. Kiemeljük, hogy néhány EU11 országban a nyugdíjak a kormányzati bevételek körülbelül 1/3-át érik el. Ez volt a helyzet Lengyelországban a 2000-es években, de nem sokkal marad el Horvátország, Románia és Szlovénia sem a küszöbértéktől. Ez a mutató tartósan növekedett a régió legtöbb országában, kivéve Magyarországot, ahol a kormányzat kiadás/bevétel GDP aránya mindig a legnagyobb volt.

3. táblázat. A nyugdíjak aránya az általános kormányzati kiadásokban

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
EU28			26,4	28,8	28,8	28,4	28,5	
Bulgária	19,7	16,7	17,3	23,3	26,3	25,6	23,9	23,4
Csehország	19,9	19,3	20,5	22,8	23,0	22,9	23,1	22,6
Észtország	16,0	15,5	18,7	20,2	21,4	20,2	19,5	19,7
Horvátország			22,3	24,9	25,7	25,5	25,5	25,8
Magyarország	23,2	22,9	23,9	23,5	23,8	24,3	20,1	20,1
Lettország	16,1	14,8	17,1	24,2	28,0	24,3	22,9	22,7
Litvánia	18,5	18,9	20,9	26,5	23,9	22,6	23,0	21,9
Lengyelország	30,1	27,6	28,1	32,2	30,6	28,8	27,9	
Románia	18,1	18,1	22,5	29,3	28,3	26,8	26,0	25,1
Szlovénia	23,5	22,8	22,3	25,2	25,3	25,8	25,6	25,8
Szlovákia	20,6	20,7	20,4	23,1	23,9	22,3	23,0	22,1

Megismételjük a Bevezetésben elmondottakat: ha a rendszer fenntarthatatlan, akkor később megreformálják. Ez a követelmény rejlik a nyugdíjrendszerek EU11 néhány országában megfigyelt „állandó reformja” mögött (Simonovits 2008).

3. A NEMZEDÉKEKEN BELÜLI ÉS NEMZEDÉKEK KÖZTI EGYENLŐSÉG

Nemzedéken belüli egyenlőség, azaz a tagok közti egyenlőség mind a nyugdíjjárulék befizetésében, mind a nyugdíjkifizetésben figyelmet érdemel. A nyugdíjfedezet alapszabálya: a járulékköteles jövedelemmel arányosnak kell lennie a járuléknak. A régióban ezt a szabályt általában betartják, de fontos részleteit politikusok és szakértők vitatják. E viták főleg a hátrányos helyzetű, állástalanokat foglalkoztató intézmények járulékkedvezményeit és a nagyon magas jövedelmek után fizetendő járulékok maximalizálását (plafon) érintik.

Sok szakember szerint a munkajövedelmek után fizetett járulékok túlzottan nagy éke csökkenti a foglalkoztatást (Daveri–Tabellini 2000). Ezt az állítást tapasztalatilag megerősítették mind a posztoszocialista (Góra et al. 2006, Rutkowski–Walewski 2009), mind egyéb megfigyelések (Bassanini–Duval 2006). A munkajövedelmet terhelő adók következményeiről folytatott vita általában a szakképzetlen alkalmazottakat érintő kedvezőtlen hatásról szólt, mert őket jobban sújtotta e politika, mint a magasán képzett társaikat. A döntéshozók speciális mentesítéseket dolgoztak ki a kiskeresetűek számára. Jellemző friss példa Szlovákia, ahol 2013-ban bevezettek egy járulékkedvezményt olyan foglalkoztatók számára, akik hosszú távú munkanélkülieket alkalmaznak viszonylag alacsony bérért. Ez az alacsony keresetűeket célzó politika 2015-ben Szlovákia legkevésbé fejlett régióinak igényeihez lett hozzáalakítva, további járulékcsoökkentéseket adva a magas munkanélküliséggel küzdő régiókban élőknek. Bár a kivételezést általában kerülni kell, alkalmazásuk magas járulékkulcsok és nagy munkanélküliség esetén csökkentheti a hosszú távú munkanélküliséget.

A nagyon magas keresetek kezelése is figyelmet érdemel. A legtöbb EU11 országban a tb-törvények megadnak a járulékköteles keresetekre egy maximumot. Ezek a plafonok az átlagbér viszonylag alacsony lengyel 2,5-ös értékétől a szlovák 7-szeres érték között szóródnak. Észtország és Magyarország (ez utóbbi 2013 óta) kivételt képeznek, mivel nincs sem járulékalap-plafon, sem nyugdíjplafon. Hosszú távon ez a szabály kivételesen nagy nyugdíjakat is fog származtatni, s ez nem lehet a tb-nyugdíjrendszer célja.

A nyugdíjjárulék-fizetés nemzedéken belüli egyenlőségének megítélésekor nemcsak a járulékot, de a személyi jövedelemadót (szja) is figyelembe kell venni. A nevezett egyenlőség szükséges feltétele, hogy az szja-rendszer hosszú távon méltányos és stabil legyen. A szóban forgó országok működése tb-járulékon alapul, de ez a csatorna ritkán elegendő a teljes nyugdíjkiadás fedezésére. A keletkező nyugdíjhiányt az állami költségvetés fedezi. Ezért az egyensúlyi járulékkulcs ilyenkor nagyobb, mint a tb-járulékkulcs.⁸ Egy szélsőséges, EU11-en kívüli példa: Dániában, ahol a tb-nyugdíj alapnyugdíj, nincs is tb-járulékkulcs, tehát az szja egy része fedezi az alapnyugdíjakat.

A nyugdíjjárulékokról áttérve a járadékokra, a nemzedéken belüli egyenlőség megkívánja, hogy a nyugdíjrendszer elfogadható nyugdíjat adjon még azoknak az állampolgároknak is, akik egész munkaviszonyuk során olyan kevés járulékot fizettek, amely még ezt a minimumot sem biztosítja. Az OECD-országok zömében a nyugdíjrendszer valamivel nagyobb helyettesítést nyújt a kiskeresetűeknek, mint a többieknek. A 4. táblázat szerint ebből a szempontból az EU11 nagyon vegyes képet mutat. Egyrészt Csehországban egy nagyon erősen újraelosztó rendszer működik, ahol a múltban fizetett járulékok nagyon csekély mértékben hatnak a havi nyugdíjak értékére. Ezzel éles ellentétben a magyar helyettesítési arány alig csökken a jövedelemszinttel.

⁸ Az egyensúlyi és a kiszabott járulékkulcs különbsége a rendszer rejtett hiányára utal.

Az adóék, amely a személyi jövedelemadó és a tb-járulék aránya a teljes bérkötséghez, szintén jelenté-
kenyen szóródik. Míg Csehországban, Szlovákiában és Szlovéniában az adóteher inkább a magas keresetűekre
hárul, addig Magyarországon szigorúan arányos 2013 óta.

4. táblázat. Adóék és nyugdíjhelyettesítési arány jövedelemszint szerint

4a. táblázat. Adóék (szja-kulcs és tb-járulékkulcs)				
	Az átlagbér (AW) százalékában			Összehasonlítás*
	50	100	167	
EU28	20,8	29,6	34,7	1,67
Csehország	15,0	23,0	26,3	1,75
Észtország	16,7	19,6	20,8	1,25
Magyarország	34,5	34,5	34,5	1,00
Lengyelország	21,0	23,8	25,0	1,19
Szlovákia	16,0	22,9	25,7	1,61
Szlovénia	22,9	33,2	37,7	1,64
4b. táblázat. Időskori nyugdíjhelyettesítési arány				
	Az átlagbér (AW) százalékában			Összehasonlítás*
	50	100	150	
EU28	80,7	70,9	66,4	0,82
Csehország	93,1	63,8	51,9	0,56
Észtország	76,1	59,8	53,5	0,70
Magyarország	89,6	89,6	89,6	1,00
Lengyelország	54,0	52,8	52,4	0,97
Szlovákia	84,0	80,6	79,4	0,95
Szlovénia	57,6	57,4	55,1	0,96

* Az átlagon felüli keresetűek adóéke és nyugdíj helyettesítési aránya az átlag alattiak többszöröseként kifejezve.

Forrás: OECD (2015). tax wedge: Eurostat [earn_nt_taxrate series], data, letöltve 2016. április 15.

Bár a magasabb keresetűek alacsonyabb helyettesítési aránya vagy a nagyobb adóék egyes dolgozók járulékfizetési hajlandóságát gyengítheti, megalapozott érvek szólnak ilyen eltérések mellett. Közülük az egyik legfontosabb a jövedelemfüggő várható élettartam. Valóban, nemzedéken belüli egyenlőtlenség a várható élet-
tartamok és a munkával járó fáradtság szóródásában jelenik meg a magas és alacsony keresetűek között. Ennek megfelelően, egyes kutatások arra mutatnak rá, hogy a hosszabban élő dolgozók halasztják el a nyugdíjba vo-
nulást (Kühntopf–Tivig 2012). Egy nyugdíjrendszer, amely kizárólag szabványos biztosításmatematikai elveken és országos statisztikai hivatal által számított élettáblákon alapul, képtelen számot vetni ezzel az antiszelekciós problémával.

A jövőre vonatkozó jelentős mértékű bizonytalanság következtében a nemzedékek közti egyenlőtlenség felmérése még nehezebb feladat, mint a nemzedéken belüli egyenlőtlenségé. Az Auerbach, Gokhale és Kotlikoff (1992) által kidolgozott *korosztályi elszámolás* (GA), amely a korosztályok közti tehermegosztást próbálja meg számszerűsíteni, különösen hasznos lehet annak megállapítására, hogy az adott nyugdíjrendszer mennyire tesz eleget a nemzedékek közti egyenlőségnek. A hiányosságai ellenére a korosztályi elszámolás értelmes, ha nem is teljesen pontos képet ad a nyugdíjrendszeren belüli, nemzedékek közti újraelosztásról. Előretekintő jellege miatt legfontosabb alkalmazása a közpolitikai reformok jövő nemzedékekre jutó nettó terhének számszerűsítése. Időben elsőként az EU11-régióban Gál, Simonovits és Tarcali (2000) készített korosztályi elszámolást, mégpedig a magyar nyugdíjrendszer 1998-as reformja kapcsán.

A nemzedékek közti egyenlőséget talán legegyszerűbben úgy valósíthatjuk meg, ha hosszú távra rögzítjük a járulékkulcsot, és a nyugdíjat az NDC-rendszerben számítjuk ki. Ez automatikusan figyelembe veszi a nyugdíjazáskor várható élettartam változását. Mégis, amint később taglaljuk, ez a rendszer is torz újraelosztást valósít meg a különböző foglalkozási és jövedelmi csoportok közti várható élettartam-különbségek elhanyagolása miatt.

Az NDC másik kedvezőtlen hatása, hogy a népességöregedés miatt a tervezett helyettesítési arányok drámaian csökkennek. Lengyelország esetén ez a tendencia várhatóan szélsőséges mértéket ér el. Az Európai Bizottság (European Commission 2015) nyugdíjprognózisa szerint az átlagos lengyel helyettesítési arány a 2013-as 53 százalékról 2060-ra 29 százalékra fog csökkenni (5. táblázat). Nyilvánvaló, hogy a lengyel NDC-rendszer az elégségességet feláldozza a gazdasági fenntarthatóságért. (A lengyel kötelező magánpillér részleges újraállamosítása még a korábbinál is bizonytalanabbá teszi az előrejelzéseket.) Valószínűleg egy ilyen szigorú NDC rendszer megvalósítása hosszabb távon politikai nehézségekbe fog ütközni.

Jablonowski, Müller és Raffelhüschen (2010) szerint a lengyel és a lett NDC-rendszer bevezetése valószínűleg módosítani fogja a nemzedékek közti tehermegosztást a megszületendő korosztályoktól a már megszületettek rovására. De ez a nyugdíjelégségesség kárára megy majd végbe. Ennek fő eszköze, hogy a kormányzat a jövőbeni nemzedékek nyugdíja helyett a mostani nemzedék nyugdíjait csökkenti.

5. táblázat. *Bruttó helyettesítési arányok: NDC sémák az EU28-ban*

	2013	2060
Olaszország	59,9	51,8
Lettország*	33,4	18,1
Lengyelország*	53,0	28,7
Svédország*	35,6	29,0

A számok az EU Aging Report (2015)-ből származnak.

* Tb-nyugdíjak. Forrás: European Commission (2015).

4. SZOLIDARITÁS ÉS HATÉKONYSÁG

Egy rendszer eleget tesz a *szolidaritás* elvének, ha figyelmet fordít a népesség szegényebb rétegeinek érdekeire. Ezzel ellentétesen a *hatékonyság* elve viszont adott járulékkulcs mellett az átlagos járadékot maximalizálja. Egy jó nyugdíjrendszer, amennyire csak lehetséges, ötvözi a szolidaritást és a hatékonyságot. Egy újraelosztó nyugdíjrendszer a szolidaritás erkölcsi parancsának tesz eleget, ugyanakkor ezzel növelheti a járulékfizetés elkerülését és a korai nyugdíjba vonulást is. Ha viszont a nyugdíjrendszer túl nagy figyelmet fordít a hatékonyságra, akkor tömeges időskori szegénységet teremthet.

A szolidaritás és a hatékonyság közti egyensúly megteremtése különösen fontos akkor, amikor az idősebb dolgozókat a munkapiacra akarjuk tartani: vagy az általános (normális) nyugdíjba vonulási kor emelésével vagy másképp. Magyarországot leszámítva szinte minden más EU11 ország megengedi, hogy a dolgozó az általános korhatár előtt vagy az után menjen nyugdíjba. Az előrehozott nyugdíj általában másuszt, a későbbi bónuszt von maga után.⁹ A legtöbb esetben a korai és a halasztott nyugdíjkiigazítás közti különbség kicsiny, és közel marad a biztosításmatematikailag méltányos értékhez. Például Szlovákiában és Szlovéniában rögzítettett szolgálati idő

⁹ Másik magyar kivétel, hogy minden nő, akinek a jogviszonya legalább 40 év, a korhatár elérése előtt csökkentés nélküli előrehozott járadékkal mehet nyugdíjba!

esetén egy dolgozó standard nyugdíja 0,5 százalékkal csökken minden előrehozott hónap után, és 0,5 százalékkal nő minden halasztott hónap után. De néhány országban a halasztott nyugdíjazást jobban jutalmazták, mint amit a biztosításmatematika előír. Például Észtországban minden többleshónap 0,9 százalékkal emeli a nyugdíjat, míg minden előrehozott nyugdíj 0,4 százalékkal csökkenti.

Első közelítésben az NDC ebből a szempontból is tökéletes megoldásnak tűnik. Minden többletév emeli a dolgozó eszmei nyugdíjvagyonát és csökkenti a nyugdíjvagyonból fedezett hátralévő évek számát, így a havi nyugdíj nő. De második megközelítésben a dolgok bonyolultabbak. A késői nyugdíjba vonulás és a magas jövedelem átlag fölötti várható élettartammal párosulnak. Emiatt egy tipikus NDC-séma, akár csak bármely más egységes halandósági táblán alapuló séma, a szegényebb és esendőbb rétegek kárára támogatja a jómódú és egészséges rétegeket.

Már említettük, hogy létezik egy elterjedt elemzési hiba, amely az éves és az életpálya arányosság között feszül. Amikor az újraelosztásról beszélnek, a legtöbb elemzés csak az éves járadékra koncentrál; s az életpályaáramok nagyjából elkerülik a figyelmet. Például a lengyel nyugdíjrendszer éves szinten majdnem arányos. Ugyanakkor mivel – rögzítve a nemet (férfi vagy nő az illető) – ha valaki többet keres, akkor tovább él, ez az arányosság eltűnik. Valójában az élettartamok közti különbségek miatt a jómódúak egységnyi hozzájárulása többet hoz, mint a többieké.

Paradox módon a heterogenitás fontosságát erősen hangsúlyozzák, amikor a *degresszív* nyugdíjrendszert értékelik. Degresszív rendszerek arányosan kisebb havi nyugdíjakat adnak azoknak, akik átlagosan többet fizetnek be. A rendszerek bírálói (World Bank 1994: 131) és támogatói (Ország–Stiglitz 2001) egyaránt hangsúlyozzák, hogy „*csak kis újraelosztás valósul meg a gazdagtól a szegény felé a degresszió ellenére, (...) mert a járadékok nőnek a keresetekkel, (...) és (...) a magasabb keresetűek később kezdenek dolgozni és tovább élnek.*”

5. TERVEZÉSI (DIZÁJN) HIBÁK A VALORIZÁCIÓBAN ÉS INDEXÁLÁSBAN

Az *időskori válság elkerülése* című, az idősödésről és a nyugdíjreformokról szóló gondolatébresztő World Bank (1994) kötet publikálása után sok tanulmány jelent meg a különféle nyugdíjrendszerek *nagy* és látható problémáiról. Közösségi vagy magán rendszer legyen-e, s ha közösségi, akkor próbálják-e privatizálni (Beattie–McGillivray 1995, Lesay 2006, Drahokoupil–Domonkos 2012, Adascalitei–Domonkos 2015)? Keresetarányos legyen a tb-nyugdíj vagy alapnyugdíj, esetleg a kettő kombinációja? Ha keresetarányos, akkor életpálya-keresetekkel vagy csak egy rövidebb időszak keresetével legyen arányos? A nemzetközi szakirodalomban is csak az utóbbi években kezd utat törni az a felismerés, hogy a nyugdíjba vonuláskor várható hátralévő élettartam egyre jobban nő az életpálya-keresettel, s emiatt, ami arányosnak tűnik az átlagos halandóság mellett, az perverz újraelosztást valósít meg a várhatóan rövid életű szegényektől a várhatóan hosszú életű gazdagokhoz.

Kevés írás foglalkozott kisebb és kevésbé látható problémákkal, amelyek azonban relevánsak mind a magán, mind a tb-rendszerekben. E problémák helytelen megoldásait tervezési (dizájn) hibáknak nevezzük. De vigyázzunk, mert ami hiba az egyik megfigyelőnek, az erény lehet a másiknak – és fordítva. E csapdát elkerülendő, Simonovits (2014) logikáját követve, minden intézkedést hibának tekintünk, ami inkonzisztens és hosszú távon fenntarthatatlan, függetlenül attól, hogy a megfigyelő támogatja vagy sem.

Figyelmünket az EU11 országok tb-rendszereinek legfontosabb tervezési hibáira fordítjuk. Ezek a hibák gyakran olyan szabályokban találhatók, amelyek a nyugdíjemelésekhez kapcsolódnak. Ezek a szabályok bonyolultak, és következményeik hosszú ideig beláthatatlanok az utca emberének, így ideális eszközök a megszorítási politikák leplezésére is (lásd Pierson 1994).

Amikor például a nyugdíjindexálást mérlegeljük, akkor adottnak vesszük a járulékkulcsot és a járulékalap plafonját. Emléztetünk rá, hogy inflációs környezetben az indexálatlan járadékok gyorsan elvesztik vásárlóértéküket. Ezért a modern tb-rendszerek bérek vagy árak vagy a kombinációjuk szerint *indexálnak*. A *járulékkulcsnak* elég nagyoknak kell lennie ahhoz, hogy biztosítsák a fogyasztási pálya simaságát; és elég kicsinek kell lennie ahhoz, hogy megőrizze a fenntarthatóságot. Felbontása munkavállalói és munkáltatói részre, valamint nyugdíj és egészségügyi részre gondosságot igényel (vö. 6. lábjegyzet). A plafonnak eléggé magasnak kell lennie ahhoz, hogy a többség számára pótolja az elvesztett jövedelmet, de egyben elég alacsonynak ahhoz, hogy korlátozza a szélsőségesen magas nyugdíjak keletkezését (Valdés-Prieto–Schwarzhaupt 2011, Simonovits 2015).

Megemlítnék néhány súlyos tervezési hibát, amelyeket különféle országokban követtek el.¹⁰ Elsőként a már megállapított nyugdíjak indexálási hibái nagyon gyakoriak voltak a régió országaiban. Magyarország ékes példa: a) 1996 és 1999 között az indexálási technika ide-oda változtatásával a magyar nyugdíjasok vesztek a dolgozókkal szemben; b) a fogyasztói árindexet túlbecsülve a magyar kormány 2013 és 2015 között a nyugdíjakat a szavatolt mértéknél 8 százalékkal jobban emelte.

Adascalitei (2015) összehasonlító tanulmánya jól mutatja, hogy Bulgária és Románia még szélsőségebb példát képviselnek, mivel a kormányzat gyakran figyelmen kívül hagyta a saját korábbi döntéseit. Nyugdíjemelések és -csökkentések követték egymást, jelentős és előreláthatatlan mértékben változtatva a nyugdíjasok jövedelmét. A bolgár nyugdíjak helyettesítési aránya az 1990-es években 28 és 43 százalék között ingadozott, és ez aláásta a tb-rendszerbe vetett bizalmat. Ez az önkényes indexálási gyakorlat 2010-ig folytatódott mindkét országban. Romániában például a jobbközép Jog és Igazság Szövetsége 2008-ban több mint 60 százalékkal emelte a nyugdíjakat. E gyakorlattal szemben a korai 2000-es években a szociáldemokrata kormányzat különböző korszaltályok nyugdíját különböző szabály szerint emelte – azzal érvelve, hogy ezzel a szabályok folytonosságát őrzi meg (Adascalitei 2015).

Másodszor, a kezdőnyugdíjak problémájára térünk ki. A problémának sok dimenziója van: a) Mivel kezdetben a beszámítási időszak rövid volt a legtöbb EU11 országban, azaz a nyugdíjkiszámításában csak a nyugdíjba vonulás előtti utolsó évek keresetét tekintették, azok jártak jól, akiknek meredeken emelkedett a reálbérük ebben az életkorban/időszakban. b) Az átlagos bruttó keresethez viszonyítva magas járulékalap-plafon vagy annak hiánya feszültséget okoz, különösen akkor, ha keresetarányos nyugdíjjal párosul. Ekkor a nagyon jól keresők, akik általában átlagosnál tovább élnek, nagyon nagy nyugdíjakat kapnak. c) Helytelen valorizálás, amely akkor valósul meg, ha a nyugdíjszámítás alapjául szolgáló átlagkereset nem veszi figyelembe az utolsó évek bérnövekedését, de nagyon érzékeny teszi a kezdő nyugdíj értékét a záróév ár- és bérváltozására. d) Ügyetlen degresszió, amely túlzottan bonyolult, és gyakran nincs összehangolva a valorizált átlagbér kiszámításával. Erre jó példa a cseh tb-nyugdíj. Az időskori járadék két részből áll: egy kb. 90 eurós alaptranszferből és egy kereset-

¹⁰ Barr–Diamond (2008) hangsúlyozta, hogy hasonló hibákat érett piacgazdaságokban is elkövettek.

függő részből, amely bonyolult módon függ össze egy négysávós keresetmutatóval. E mutató első 420 eurós része teljesen beszámít a nyugdíjba, de az efölötti részek csak csökkenő mértékben (SSA és ISSA 2016).

Az említett indexálási és valorizációs problémák szintén egyenlőtlenséget okoznak az egymást követő nyugdíjas korosztályok között. Már említettük, hogy Szlovákiában a már megállapított nyugdíjakat 2013 és 2017 között azonos összeggel emelték, amelynek értéke elsősorban az inflációtól függött. Ezzel ellentétben a majd megállapítandó nyugdíjakat többé-kevésbé arányosan valorizálták, s ennek mértéke az átlagbérektől függött. Ez a példa is szemlélteti, hogy a stabilitásra törekvő döntéshozóknak figyelemmel kell lenniük az indexálás és a valorizálás közti kapcsolatokra is.

Már utaltunk rá, de zárásként megismételjük: a rossz tervezés szorosan kapcsolódik a tb-törvénykezés bizonyos részeinek bonyolultságához. Még egy jól tervezett nyugdíjrendszerben is előfordul, hogy a dolgozók jelentős része rosszul tájékozott a jogairól és kötelezettségeiről. Mivel azonban a rendszer jól tervezett, ilyen figyelmetlenség irracionális, az egyén által elkövetett hiba. Ezzel szemben, ha a dolgozó egy rosszul tervezett rendszer fontos szabályaira nem figyel oda, mert a szabályok és az elvek rosszul vannak megalkotva, akkor ez a figyelmetlenség racionális. Más szavakkal: nem sok haszna van a rendszer tanulmányozásának, azaz a figyelmetlenség ésszerű. Mégis, ez a magatartás hosszabb távon komoly nehézségeket okoz az egyéneknek.

6. KÖVETKEZTETÉSEK

Az EU11 országok lényegesen eltérő módon alakították át gazdaságukat és azon belül nyugdíjrendszerüket 1989 után. Néhányan, mint Lengyelország és Szlovákia, sikeresen reformálták meg gazdaságukat. Mások, mint Magyarország és Szlovénia, kevésbé voltak sikeresek. A nyugdíjreformok terén azonban minden EU11 országban komoly teendők várnak a politikusokra. A szóban forgó országok nagymértékben hasonló nyugdíjpolitikát követtek, de a részletekben azért eltértek egymástól.

Közelebbről megvizsgálva az EU11 országok nyugdíjreformjait, számos tanulságot leszártunk a több mint húszéves posztoszocialista nyugdíjreformokból. 1. Az elégségesség és a fenntarthatóság szorosan összefüggnek. Egyrészt, ha egy nyugdíjrendszer nagyvonalú, de gazdaságilag fenntarthatatlan, akkor előbb vagy utóbb megszorításokra szorul. Másrészt, hiába fenntartható gazdaságilag a rendszer, ha nem elégséges, akkor politikailag fenntarthatatlan lesz hosszabb távon. 2. Az időskori nyugdíjbiztosításnak, amely több évtizeden keresztül befolyásolja az átlagpolgárt, minden évben méltányosnak kell lennie. A szolidaritást és a hatékonyságot ötvöznie kell. 3. A jelenlegi nyugdíjreform-vitákat figyelve feltűnő, hogy számos szakember túlhangsúlyozta a nagy kérdések fontosságát (pl. a tb-nyugdíjrendszer részleges privatizálását), és lebecsüli a rendszer tervezési hibáit. A gyakorlat megmutatja, hogy ez utóbbiak is fontosak lehetnek, sőt, fontosabbak, mint az előzők. Ha az EU11 országok kormányai több figyelmet fordítottak volna a tervezési (dizájn) kérdésekre, akkor stabilabb, hatékonyabb és méltányosabb nyugdíjrendszereket hozhattak volna létre. Bár bizonyos hibák elkövetése elkerülhetetlen, a cikkben taglalt problémák másik része, például a kivételes korosztályok létrehozása, elkerülhető lett volna. Mindenesetre mára a posztoszocialista Európa politikai és technokrata elitje elegendő nyugdíjpolitikai tapasztalatot halmozott fel. Most már a politikai akarat kritikus tömegére lenne szükség, hogy tanuljunk az elkövetett hibákból.

HIVATKOZÁSOK

- Adascalitei, D. (2015) From Austerity to Austerity: The Political Economy of Public Pension Reforms in Romania and Bulgaria. *Social Policy and Administration: An International Journal of Policy and Research*. <http://doi.org/10.1111/spol.12173>
- Adascalitei, D. – Domonkos, S. (2015) Reforming against all odds: Multi-pillar pension systems in the Czech Republic and Romania. *International Social Security Review*, 68 (2), 85–104.
- Auerbach, A. J. – Gokhale, J. – Kotlikoff, L. A. (1992) Generational Accounting: A New Approach to Understanding the Effects of Fiscal Policy on Saving. *Scandinavian Journal of Economics*, 94, 303–318.
- Barr, N. – Diamond, P. (2008) *Reforming pensions: Principles and policy choices*. Oxford: Oxford University Press.
- Bassanini, A. – Duval, R. (2006) The Determinants of Unemployment across OECD Countries: Reassessing the Role of Policies and Institutions. *OECD Economic Studies*, 42, 7–86.
- Beattie, R. – McGillivray, W. (1995) A Risky Strategy: Reflexions on the World Bank Report Averting Old Age Crisis. *International Social Security Review*, 48, 5–22.
- Daveri, F. – Tabellini, G. – Bentolila, S. – Huizinga, H. (2000) Unemployment, Growth and Taxation in Industrial Countries. *Economic Policy*, 15, 49–104.
- Drahokoupil, J. – Domonkos, S. (2012) Averting the funding-gap crisis: East European pension reforms since 2008. *Global Social Policy*, 12, 283–299.
- Domonkos, S. – Simonovits, A. (2017) Pension Reforms in EU11 Countries: An Evaluation of Post-socialist Pension Policies. *International Social Security Review*, 70, 109–128. <https://doi.org/10.1111/issr.12137>
- European Commission (2015) *The 2015 Ageing Report: Economic and budgetary projections for the 28 EU Member States (2013–2060)*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Gál, R. I. – Simonovits, A. – Tarcali, G. (2000) *Generational Accounting of the Hungarian Pension Reform* (Social Protection Discussion Paper No. 0127). Washington, D.C.: World Bank – Budapest: Társi.
- Góra, M. – Ridziwiłł, A. – Sowa, A. – Walewski, M. (2006) *Tax Wedge and Skills: Case of Poland in International Perspective* (CASE Report No. 64). Warsaw: Center for Social and Economic Research. Retrieved from the website of the Center for Social and Economic Research (CASE). http://www.case-research.eu/upload/publikacja_plik/10223856_rc64.pdf.
- Inglot, T. (2008) *Welfare States in East Central Europe, 1919–2004*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jabłonowski, J. – Müller Ch. – Raffelhüschen B. (2010) *A fiscal outlook for Poland using Generational Accounts* (Forschungszentrum Generationenverträge WP No. 47). Freiburg: Albert-Ludwigs-Universität.
- Kühntopf, S. – Tivig, T. (2012) Early retirement and mortality in Germany. *European Journal of Epidemiology*, 27, 85–89.
- Lesay, I. (2006) *Pension reform in Slovakia: the context of economic globalisation*. European Trade Union Institute for Research, Education and Health and Safety (ETUI-REHS).
- OECD (2015) *Pensions at a Glance*. Paris.
- Orszag, P. – Stiglitz, J. E. (2001) Rethinking pension reform: Ten myths about social security systems. In Holzmann, R. – Stiglitz, J. E. (eds.) *New ideas about old-age security: Toward sustainable pension systems in the 21st Century*. Washington, DC, World Bank, 17–56.
- Pierson, P. (1994) *Dismantling the Welfare State? Reagan, Thatcher and the Politics of Retrenchment*. New York: Cambridge University Press.
- Rutkowski, J. – Walewski, M. (1999) Taxation of Labor. In Gray, Ch. – Lane, T. – Varoudakis, A. (szerk.) *Fiscal Policy and Economic Growth: Lessons from Eastern Europe and Central Asia* (281–313). Washington, D.C.: World Bank.
- Simonovits, A. (2008) The Pay-as-you-Go System and the Permanent Reform: The First Pillar. In Gál, R. I. – Iwasaki, I. – Széman, Zs. (eds.) *Assessing Intergenerational Equity*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 71–86.
- Simonovits, A. (2011) The mandatory private pension pillar in Hungary: an obituary. *International Social Security Review*, 64 (3), 81–98.
- Simonovits, A. (2014) *Design errors in public pension systems: The case of Hungary* (IE-CERS-HAS Working Paper No. 2014/14). Budapest: Hungarian Academy of Sciences.
- Simonovits, A. (2015) Socially optimal contribution rate and cap. *Portuguese Economic Journal*, 14, 45–63.
- SSA; ISSA (2016) *Social security programs throughout the world: Europe, 2016*. Washington, DC, Social Security Administration. <https://www.ssa.gov/policy/docs/progdesc/ssptw/2016-2017/europe/ssptw16europe.pdf>
- Szalai, J. (1992) A társadalombiztosítás érdekviszonyai. *Szociológiai Szemle*, 2, 27–43.

Szalai, J. (2006) Poverty and the traps of postcommunist welfare reforms in Hungary: The new challenges of EU-accession. *Revija za Socijalnu Politiku*, 13, 309–333.

Valdés-Prieto, S. – Schwarzhaupt, U. (2011) *Optimal compulsion when behavioural biases vary and the state errs (CESifo Working Paper No. 3316)*. Munich: Center for Economic Studies.

World Bank (1994) *Averting old-age crisis: policies to protect the old and promote growth*. New York: Oxford University Press.